

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تأیید اعضای هیات داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیات داوران نسخه نهایی پایان نامه آقای مسعود پارسافر تحت عنوان: مطالعه فضا سازی خلوت در آثار نقاشان معاصر ایران از دهه ی ۴۰ تا کنون - پروژه عملی: "تجلی خیال" را از نظر فرم و محتوی بررسی نموده و پذیرش آنرا برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد تأیید می کنند.

اعضای هیات داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
۱- استاد راهنما	آقای مرتضی حیدری	مربی	
۲- استاد ناظر	آقای دکتر محمد خزایی	دانشیار	
۳- استاد ناظر	آقای ابراهیم جعفری	مربی	
۴- استاد ناظر	آقای دکتر سید ابوتراب احمدپناه	استادیار	
۵- نماینده تحصیلات تکمیلی	آقای دکتر سید ابوتراب احمدپناه	استادیار	

آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهشهای علمی دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهشهای علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرحهای تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجوی مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب، نرم افزار و یا آثار ویژه (اثری هنری مانند فیلم، عکس، نقاشی و نمایشنامه) حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرحهای تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آئین نامه های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرحهای تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱ در شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

«اینجانب..... دانشجوی رشته..... نقاشی..... ورودی سال تحصیلی..... ۸۹..... مقطع..... دانشکده..... متعهد می شوم کلیه نکات مندرج در آئین نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش های علمی دانشگاه تربیت مدرس را در انتشار یافته های علمی مستخرج از پایان نامه / رساله تحصیلی خود رعایت نمایم. در صورت تخلف از مفاد آئین نامه فوق الاشعار به دانشگاه وکالت و نمایندگی می دهم که از طرف اینجانب نسبت به لغو امتیاز اختراع بنام بنده و یا هر گونه امتیاز دیگر و تغییر آن به نام دانشگاه اقدام نماید. ضمناً نسبت به جبران فوری ضرر و زیان حاصله بر اساس برآورد دانشگاه اقدام خواهم نمود و بدینوسیله حق هر گونه اعتراض را از خود سلب نمودم»

امضا:.....
تاریخ: ۹۳/۱۲/۱۵

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد/ رساله دکتری نگارنده در رشته *نقاشی*

است که در سال *۹۱، ۱۲، ۲* در دانشکده *هنر و معماری*

دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم/جناب آقای دکتر *مرضی شیرازی*، مشاوره سرکار خانم/جناب آقای دکتر _____ و مشاوره سرکار خانم/جناب آقای دکتر _____

از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تامین نماید.

ماده ۶: اینجانب *مسعود ریاضی* دانشجوی رشته *نقاشی* مقطع *ارشد*

تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: *مسعود ریاضی*

تاریخ و امضا:

مسعود ریاضی
۹۱، ۱۲، ۱۵

دانشکده هنر و معماری

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته: نقاشی

مطالعه فضاسازی خلوت در آثار نقاشان معاصر ایران از دهه‌ی 40 تاکنون

پروژه عملی: تجلی خیال

مسعود پارسا فر

استاد راهنما:

مرتضی حیدری

اسفند 1391

تقدیم به:
عزیزانی که در دامانشان آموختم
پدر ارجمند
و خانواده گرانقدر و دوست داشتنی ام

تقدیر و تشکر

از هدایت و راهنمایی اساتید گرامی آقایان:
حبیب آیت‌الهی، محمد ابراهیم جعفری، کاظم چلیپا،
مهدی حسینی، جلال شباهنگی، رضوان صادق زاده،
حبیب الله صادقی، پرویز کلانتری، جواد نوبهار که
صمیمانه مرا در انجام مصاحبه یاری نمودند،
سپاسگزاری می‌نمایم. از راهنمایی‌های استاد گرامی
جناب آقای محمد کاظم حسنونند بی‌نهایت قدردانی
می‌کنم. همچنین از همکاری صمیمانه‌ی دوستان و
همکاران گرامی مخصوصاً سرکار خانم معصومه مرزبان
نهایت تشکر را دارم و در نهایت دعاگوی استاد عزیز،
جناب آقای مرتضی حیدری، که با زحمات بی‌دریغ خود
راهنمای پایان‌نامه‌ام بوده‌اند می‌باشم.

چکیده

خلوت و جلوت دو ساحت بسیار مهم هنر بوده و در همه یاخته های جهان وجود دارند. این دو مکمل یکدیگر و بسیار حساسند. جدای از هنر نقاشی، خلوت را در موسیقی، کلام، معماری، مناجات و ... نیز می توان یافت.

فضای خلوت در نقاشی شرق دور بسیار بارز و آشکار است اما در نگارگری ایرانی فضای پُر و تُهی (وجود و عدم) هر دو ارزشمند می باشد و بین این دو تعادل برقرار بوده است. نگارگری ایرانی تا به امروز مسیر پُر فراز و نشیبی را طی کرده و تحت تأثیر گرایش های بسیاری قرار گرفته، همچنین در دوران معاصر نیز بسیاری از نقاشان به هنر شرق دور و نقاشی مدرن غرب گرایش پیدا کرده و آثاری را بر مبنای فضا سازی خلوت، ضمن حفظ هویتی ایرانی و با بیانی نو ارائه داده اند. در این پژوهش سعی بر این بوده، تا علیرغم وجوه تشابه و تمایزاتی که در تفکر شرق دور، غرب و ایرانی اسلامی دیده می شود، ضمن اشاره به اندیشه های که مبنای فضا سازی خلوت آثار نقاشی شرقی، ایجاد سادگی و گرایش مینی مالیستی و سطوح یکدست و یکنواخت نقاشان مدرن غرب می باشد، به اهمیت خلأ، در هنر اسلامی و گرایش نقاشان معاصر ایران (از دهه 40 تا کنون) به این فضا پرداخته شود. در نهایت به تحلیل محتوایی و ساختاری آثار بیست و سه تن از نقاشان شاخص معاصر ایران، در این عرصه پرداخته شده است. در آخرین فصل (مصاحبه ها) با طرح سوالاتی از یازده نقاش و صاحب نظر معاصر ایران که به نوعی با فضا سازی خلوت در ارتباط هستند، به تبیین موضوع، پرداخته است.

کلید واژگان:

فضا سازی خلوت، خلأ، وجود و عدم، نقاشی غرب، نقاشی شرق دور، نقاشان معاصر ایران.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
د	فهرست تصاویر
1	مقدمه
6	فرضیه های تحقیق
6	پرسش های مصاحبه
8	فصل اول:.....
8	1-1 تعریف فضا سازی خلوت و لغات مشابه
9	1-2-1- مفهوم خلوت در فلسفه های شرق دور
9	1-2-1-1 خلأ و رابطه اش با تائو
9	1-2-2-1-1 خلأ از منظر بودیسم
9	1-2-3-1- مفهوم تهیت
13	3-3-1- فضا سازی خلوت در نقاشی شرق دور
16	1-3-1-1- آئین ذن در تصویر سازی
16	1-3-2-1- هفت ویژگی زیبایی شناسی اثر هنری ذن
23	4-1- رنگ و بی رنگی در نقاشی شرق دور
25	5-1- نقش محوری نقاشی ذن در مناسک چای ژاپنی
30	فصل دوم: فضا سازی خلوت و گرایش به سادگی در آثار نقاشان غربی.....
32	1-2-1- ناب گرایی یا پوریسم
33	2-2-1- موندریان
34	3-2-1- مالویچ
34	4-2-1- اکسپرسیونیسم انتزاعی؛ خوانش نوین از مدرنیسم
36	5-2-1- مارک توبی
36	6-2-1- تئو وان دوزبوخ - ال لیسیتکی
37	7-2-1- خوان میرو
37	8-2-1- فرانکس کلاین
38	9-2-1- برنت نیومن
40	10-2-1- مارک روتکو
43	11-2-1- اد راینهارت

44	12-2- جولز اولیستکی
44	13-2- کلی
45	14-2- جوزف کاسوت
45	15-2- رابرت راشنبرگ
47	16-2- ایوکلین و پندارهای آبی
49	17-2- پیرو مانزونی و گفتمان اگزستانسیالیستی
49	18-2- هنر مینیمال (هنر کمینه)
50	فصل سوم: مفهوم خلوت (خلأ) در ایران
50	1-3- اهمیت خلأ در هنر اسلامی
53	1-1-3- مفهوم فضای بیکران و نامتناهی در تفکر اسلامی
56	2-1-3- تعریف طبیعت
56	3-1-3- طبیعت در اندیشه ایرانی - اسلامی
56	2-2- وجود و عدم (هستی و نیستی)
63	3-3- بررسی مختصر تاریخچه فضا سازی خلوت در نقاشی ایران
68	1-3-3- فضا سازی خلوت در نقاشی معاصر ایران
71	4-3- بررسی فضا سازی خلوت در آثار نقاشان معاصر ایران (بررسی آثار 23 نقاش معاصر ایران)
71	1-4-3- آغداشلو، آیدین
74	2-4-3- اصولی، فرح
76	3-4-3- اعتمادی، پروانه
79	4-4-3- اسپهبد، علیرضا
82	5-4-3- امدادیان، یعقوب
84	6-4-3- ترقی جاه، محمد علی
86	7-4-3- پزشک نیا، هوشنگ
87	8-4-3- جعفری، محمد ابراهیم
90	9-4-3- حسنوند، محمد کاظم
93	10-4-3- حسینی، مهدی
95	11-4-3- درودی، ایران
98	12-4-3- دشتی، مصطفی
101	13-4-3- سپهری، سهراب
106	14-4-3- شباهنگی، جلال

108		15-4-3- صادق زاده، رضوان
110		16-4-3- صادقی، حبیب الله
114		17-4-3- عربشاهی، مسعود
115		18-4-3- کاظمی، حسین
118		19-4-3- کلانتری، پرویز
120		20-4-3- لاشایی، فریده
122		21-4-3- معتبر، منوچهر
124		22-4-3- نامی، غلامحسین
127		23-4-3- یکتایی، منوچهر
فصل چهارم: مصاحبه (مصاحبه با 11 هنرمند و صاحب نظر با طرح پرسش هایی با موضوع فضا سازی		
130		خلوت و گرایش به سادگی).
174		نتیجه گیری
179		منابع و مأخذ
184		پروژه عملی
190		چکیده انگلیسی

فهرست تصاویر

عنوان	صفحه
تصویر 1. نشانه رمزی یین یانگ یا تای جی	12
تصویر 2. دایره خالی (Wu-Ji)	12
تصویر 3. منظره کوهستان، نقاشی تائوئیستی	13
تصویر 4. استفاده از حداقل حرکت قلم تنها برای نمایاندن خلأ	15
تصویر 5. تصویر کوه رها شده در خلأ	15
تصویر 6. منظره آب مرکب قرن شانزدهم میلادی	18
تصویر 7. شن جو، شاعر بر نوک صخره	21
تصویر 8. موجی، خرمالوها	22
تصویر 9. بان ریو، بهار، خطاطی تک خط	26
تصویر 10. دیریو، تابستان، دایره ذن خیزران	26
تصویر 11. اینزان ایین، پاییز، دایره ذن	26
تصویر 12. ریگن اتو، زمستان، کلبه کلاغها	26
تصویر 13. اِشِر، آسمان و دریا	30
تصویر 14. پیت موندریان، ترکیب بندی	33
تصویر 15. مالویچ، سفید روی سفید	34
تصویر 16. مالویچ، مربع سیاه	34
تصویر 17. مارک توبی، ارواح شبح گونه جنگل	36
تصویر 18. ال لیسیتسکی، انسان جدید از مجموعه پیروزی بر خورشید	36
تصویر 19. تئو وان دوزبوخ، ترکیب بندی معکوس، شماره 5	36
تصویر 20. خوان میرو، زرد نارنجی، نقاشی دیواری شماره 1	37
تصویر 21. خوان میرو، زایش جهان	37
تصویر 22. فرانتس کلاین، نقاشی شماره 2	38
تصویر 23. برنت نیومن، میثاق	38
تصویر 24. مارک روتکو، شماره 8	40
تصویر 25. مارک روتکو، مرکز زرد	40
تصویر 26. مارک روتکو، سیاه روی خاکستری	42

- تصویر 27. مارک روتکو، مجموعه نماز خانه ی روتکو 42
- تصویر 28. اد راینهارت، نقاشی انتزاعی 43
- تصویر 29. جولز اولیستکی، تای اسموک 44
- تصویر 30. کیلی، سرخ، سبز، آبی 44
- تصویر 31. جوزف کاسوت، عکس بزرگ شده تعاریف هیچ چیز 45
- تصویر 32. رابرت راشنبرگ، دکونینگ پاک شده 45
- تصویر 33. رابرت راشنبرگ، در پیشاپیش نقاشی سفید 46
- تصویر 34. ایوکلین، نقاش خود را به درون خلأ پرتاب می کند 48
- تصویر 35. ایوکلین، تک رنگ آبی 48
- تصویر 36. ایوکلین، نقاشی آتش 48
- تصویر 37. پیرو مانزونی، اکروم 49
- تصویر 38. پیرو مانزونی، اکروم 49
- تصویر 39. مراتب وجودی و معرفت نفس انسان 57
- تصویر 40. احمد موسی، نگاره ای از کلیله و دمنه 65
- تصویر 41. جنید سلطانی، نگاره ای از دیوان خواجهی کرمانی 65
- تصویر 42. نگاره ای از نسخه شاهنامه مظفریان، نبرد بهرام گور با اژدها 66
- تصویر 43. نگاره حسین بهزاد، مولانا جلال الدین محمد بلخی 67
- تصویر 44. آیدین آغداشلو، خاطرات انهدام 72
- تصویر 45. آیدین آغداشلو، بدون عنوان 73
- تصویر 46. آیدین آغداشلو، خاطرات انهدام 73
- تصویر 47. فرح اصولی، بدون عنوان 74
- تصویر 48. فرح اصولی، بدون عنوان 75
- تصویر 49. پروانه اعتمادی، بدون عنوان 76
- تصویر 50. پروانه اعتمادی، طبیعت بی جان 77
- تصویر 51. پروانه اعتمادی، بدون عنوان 78
- تصویر 52. علیرضا اسپهبد، کلاغها 80
- تصویر 53. علیرضا اسپهبد، کلاغها 80
- تصویر 54. یعقوب امدادیان، بدون عنوان 82
- تصویر 55. یعقوب امدادیان، بدون عنوان 83
- تصویر 56. هوشنگ پزشک نیا، پرنده ای بر شاخه درخت 84

- تصویر 57. محمد علی ترقی جاه، بدون عنوان 85
- تصویر 58. محمد علی ترقی جاه، بدون عنوان 85
- تصویر 59. محمد علی ترقی جاه، بدون عنوان 86
- تصویر 60. محمد علی ترقی جاه، بدون عنوان 86
- تصویر 61. محمد ابراهیم جعفری، بدون عنوان 87
- تصویر 62. محمد ابراهیم جعفری، بدون عنوان 88
- تصویر 63. محمد ابراهیم جعفری، بدون عنوان 88
- تصویر 64. محمد ابراهیم جعفری، بدون عنوان 89
- تصویر 65. محمد کاظم حسنونند، ذوالجناح 90
- تصویر 66. محمد کاظم حسنونند، انا لله و انا اليه راجعون 91
- تصویر 67. محمد کاظم حسنونند، عروج پیامبر(ص) 92
- تصویر 68. محمد کاظم حسنونند، سید الشهداء 92
- تصویر 69. مهدی حسینی، بدون عنوان 93
- تصویر 70. مهدی حسینی، بدون عنوان 93
- تصویر 71. ایران درودی، تلاش 95
- تصویر 72. ایران درودی، بلور طلوع 96
- تصویر 73. ایران درودی، باغ بی برگی 96
- تصویر 74. ایران درودی، آبخار نور 97
- تصویر 75. مصطفی دشتی، بدون عنوان 98
- تصویر 76. مصطفی دشتی، بدون عنوان 98
- تصویر 77. مصطفی دشتی، بدون عنوان 99
- تصویر 78. مصطفی دشتی، بدون عنوان 99
- تصویر 79. سهراب سپهری، تپنده 101
- تصویر 80. سهراب سپهری، درختها 102
- تصویر 81. سهراب سپهری، انتزاع 103
- تصویر 82. سهراب سپهری، انتزاع 103
- تصویر 83. سهراب سپهری، قلوه سنگها 104
- تصویر 84. سهراب سپهری، بدون عنوان 105
- تصویر 85. سهراب سپهری، بدون عنوان 105
- تصویر 86. جلال شباهنگی، بدون عنوان 106

- 107 تصویر 87. جلال شباهنگی، بدون عنوان
- 108 تصویر 88. رضوان صادق زاده، مقام زن
- 108 تصویر 89. رضوان صادق زاده، بدون عنوان
- 109 تصویر 90. رضوان صادق زاده، بدون عنوان
- 109 تصویر 91. رضوان صادق زاده، بدون عنوان
- 111 تصویر 92. حبیب الله صادقی، بدون عنوان
- 112 تصویر 93. حبیب الله صادقی، گلشن خیال
- 112 تصویر 94. حبیب الله صادقی، گلشن خیال
- 113 تصویر 95. حبیب الله صادقی، گلشن خیال
- 113 تصویر 96. حبیب الله صادقی، گلشن خیال
- 114 تصویر 97. مسعود عربشاهی، بدون عنوان
- 114 تصویر 98. مسعود عربشاهی، بدون عنوان
- 114 تصویر 99. مسعود عربشاهی، بدون عنوان
- 115 تصویر 100. حسین کاظمی، متافیزیک ماده
- 115 تصویر 101. حسین کاظمی، سنگ و گیاه
- 116 تصویر 102. حسین کاظمی، ساقه شکفته در سنگ
- 117 تصویر 103. حسین کاظمی، ترکیب بندی
- 118 تصویر 104. پرویز کلانتری، کویر
- 119 تصویر 105. پرویز کلانتری، بدون عنوان
- 119 تصویر 106. پرویز کلانتری، بدون عنوان
- 120 تصویر 107. فریده لاشایی، بدون عنوان
- 121 تصویر 108. فریده لاشایی، بدون عنوان
- 121 تصویر 109. فریده لاشایی، بدون عنوان
- 123 تصویر 110. منوچهر معتبر، بدون عنوان
- 123 تصویر 111. منوچهر معتبر، بدون عنوان
- 124 تصویر 112. غلامحسین نامی، صدای غیبت باران
- 124 تصویر 113. غلامحسین نامی، بدون عنوان
- 126 تصویر 114. غلامحسین نامی، قبر بی نشان
- 127 تصویر 115. منوچهر یکتایی، بدون عنوان
- 127 تصویر 116. منوچهر یکتایی، بدون عنوان

151	تصویر 117. حبیب آیت الهی، بدون عنوان
152	تصویر 118. محمد ابراهیم جعفری، بدون عنوان
153	تصویر 119. محمد ابراهیم جعفری، بدون عنوان
156	تصویر 120. کاظم چلیپا، تداوم
157	تصویر 121. مهدی حسینی، بدون عنوان
158	تصویر 122. مرتضی حیدری، خلوت بیشه
158	تصویر 123. مرتضی حیدری، بازگشت
158	تصویر 124. مرتضی حیدری، خلوت من
159	تصویر 125. جلال شباهنگی، کویر
161	تصویر 126. رضوان صادق زاده، بدون عنوان
162	تصویر 127. رضوان صادق زاده، بدون عنوان
163	تصویر 128. حبیب الله صادقی، گلشن خیال
163	تصویر 129. حبیب الله صادقی، گلشن خیال
164	تصویر 130. پرویز کلانتری، گلوژیون
164	تصویر 131. پرویز کلانتری، بدون عنوان
165	تصویر 132. جواد نوبهار، بدون عنوان
165	تصویر 133. جواد نوبهار، بدون عنوان
165	تصویر 134. جواد نوبهار، بدون عنوان
185	تصاویر پروژه عملی. مسعود پارسا، تجلی خیال

مقدمه:

خاطرت کی رقم فیض پذیرد هیهات مگر از نقش پراکنده ورق ساده کنی (حافظ)

اهمیت معنوی خلاء یکی از پیامدهای رابطه عمیق و دقیق معنویت و مبانی متافیزیکی اسلام و هنر اسلامی در همه وجوه است. کاربرد خلاء یکی از نتایج بسیار مهم و بلافصل اصل متافیزیکی توحید برای هنر است. خلأ در هنر اسلامی سمبل یا نشانه‌ای است که استعلاء و حضور خداوند در اشیا را با هم نشان می‌دهد و اثر و پژواکی از خداوند در نظم مخلوق است.

خلاء تاثیر و نفوذ محیط کیهانی را که بر آدمی غالب می‌آید، می‌زداید، چراکه همیشه و همه جا پرتو نور الهی حجاب ماده را از میان برمی‌دارد. در اتاقی با مبلمان ساده و خلوت یا با نشستن بر فرش که با استفاده از الگوهای اسلیمی و فرم‌های استیلیزه شده، بافته شده است یا ایستادن در مسجدی خالی که با وجود سادگی‌اش ترسیم‌گر وحدت است چنانچه تزئین نیز شده باشد با وجود پر زر و زیور بودن بر اهمیت تهی‌بودگی و خلاء تاکید دارد و تصویرگر کثرت است در وحدت؛ با این شرایط است که تجربه معنوی خلاء از طریق هنر حاصل می‌شود. در نگارگری ایرانی فضای پُر و تُهی (وجود و عدم) هر دو ارزشمند بوده و سعی در ایجاد تعادل بین این دو را دارد. منع شمایل‌نگاری که امکان تشخیص حضور الهی را در تصویر یا شمایل نفی می‌کند، شاهد معتبری است تا اهمیت معنوی خلاء را در ذهن مسلمان تشدید کند. به همین خاطر به مانند آنچه در اصل متافیزیکی توحید دیده می‌شود، خلاء به عنوان عنصری مقدس وارد هنر اسلامی می‌شود. استفاده از خلاء در هنرهای تجسمی با کاربرد سکوت در موسیقی و شعر بی‌ارتباط نیست. در مورد خوشنویسی نیز، باید گفت که الگوهای زمینه (منفی) تقریباً به اندازه الگوهای شکل (مثبت) اهمیت دارند که با تعبیر خلوت و جلوت از آن یاد می‌شود. اهمیت مثبت خلاء را می‌توان در نقشی که فضا در معماری و طراحی شهری ایفا می‌کند، دید. در طراحی معماری اسلامی فضا به جای استفاده از اشیای انضمامی، دقیقاً از همان شیوه سطح درونی فرم‌های احاطه‌گر استفاده می‌شود. این طراحی فی‌نفسه خلوت است و مستقیماً با سمبل معنوی خلاء در ارتباط است. خلاء به واسطه شفاف ساختن مواد و آشکار کردن ناپایداری طبیعت در معماری و هنر اسلامی نقشی مثبت را ایفا می‌کند و در عین حال فرم‌های مادی را آکنده و مملو از حضور معنوی می‌کند.

در اندیشه اسلامی، طبیعت نسبت متعادلی با انسان برقرار می‌کند و نه چیرگی انسان بر طبیعت و نه چیرگی طبیعت بر انسان را نمی‌پذیرد. آنها طبیعت را برای بهره‌برداری و لذت مادی نمی‌جستند بلکه برای چیزی که در خود مخفی کرده بود دوست می‌داشتند. طبیعت تجلی عالم دیگر و تجلی خالق یکتاست. در شرق دور، اصیلترین وجه بینش عشق به طبیعت است و استفاده از فضای خالی تقریباً در تمامی شاخه‌های هنری شرق دیده می‌شود. روح هنر خاور دور به طور مشخص شامل بیان چیزهای زیاد با کمترین ابزار است. هدف این هنر، ایجاد بیشترین اثر زیبایی‌شناسی با کمترین بیان و بدون قالب است. تفکر شرق انسان را جزء کوچکی از طبیعت می‌داند که می‌بایست خود را با طبیعت هماهنگ سازد. لذا اصالت با

طبیعت است. برای هنرمند خاور دور که اهل سیر و نظر است، جهان گویی از دانه های برف ساخته شده که ناگهان متبلور و به زودی آب می شوند و چون وی همواره به حضور آنچه هنوز تجلی نیافته (عالم غیب) وقوف و شعور دارد، حالات طبیعی و مادی که کمتر از بقیه جامداتند، در نظرش نزدیکتر به واقعیت پنهان در بنیان پدیده ها می نماید. در شرق دور خلأ اهمیت بیشتری نسبت به فضای پُر دارد، چرا که آن را مادر طبیعت دانسته و فضای پُر را فرزند. زایش و آفرینندگی را از خلأ (مادر) می داند لذا اصالت را به فضای تُهی و خلوت می دهد. تصور بودیسم از خلأ کلی یا جهانی (Shunya) و مفهوم تائوئیستی از لاجود، عین یکدیگرند. تهیّت دلالت دارد بر فضای خالی داخل هر چیز، یعنی نداشتن همانی یا هویت این چیز، نه بودن یا غیاب خود این چیز، تمثیل اش بادکنک است. تنها استعاره‌ی رسا برای باز نمودن تائو خلأ همه جا گیر است. تائو همان خلأ میان پره های چرخ ارابه است؛ خلأ درون ظروف است که به کاسه و کوزه صورت می دهد؛ خلأ داخل خانه است که به اطاق و در و پنجره امکان هستی می دهد. «خلأ نگری» و «خلأ اندیشی» اصل بینش چینی است؛ بخصوص در هنر نقاشی که اینچنین با تفکر چینی دمساز است. فضا در غرب بر اساس عناصر مثبت شکل می گیرد و این عناصر مثبت هستند که دارای اهمیت هستند. در معماری غربی، خواه دوره کلاسیک خواه قرون میانه و یا دوره مدرن فضا با فرم‌های مثبتی مثل ساختمان و مجسمه تعیین می شود. این شیء است که فضای اطراف آن را مشخص می کند و به فضا معنا و تعیین می بخشد. لذا در هنر غرب فضای منفی به معنای (ساختاری آن و فضایی خالی از عناصر مثبت) و منفعل کننده وجود دارد. مهدی حسینی فضای خلوت را در آثار نقاشان شرقی مانند مکتب ذن، جنبه‌ی منفی و منفعل کننده نمی داند، بلکه آن را یک فضای سرشار از بیان ذکر می کند. این در حالی است که در هیچ کشور شرقی، فلسفه‌ی پُزیتیویسمی (مثبت) نداریم. در شرق، دو موردِ نیهلیم (فضای منفی، نیست‌انگاری) و پُوزیتیویسم (مثبت) وجود ندارد. و در هیچ هنر شرقی چنین تعبیری بکار نرفته است. البته استثناء‌های مانند کاندینسکی، بدلیل آشنایی و علاقه به هنر شرق، فضای خلوت و رنگ در آثارش به اندیشه شرقی نزدیک شده است. اِشِر نیز از تصویرگران استثنایی معاصر غربی است که تحت تاثیر هنر اسلامی بین فضای پُر و خالی تعادل برقرار کرده است.

از پایان قرون وسطی جایگاه هنر غربی همگام با دگرگونیهای عمده در زمینه تفکر، تغییر یافت. اصالت با انسان شد. و این انسان (آبرمرد) بود، که بر طبیعت تسلط داشت. این تغییرات ادامه یافت و سرانجام به هنر مدرن رسید. ایجاد سادگی و گرایش به تصویری، مینیمالیستی¹ در هنر مدرن غرب با فضا سازی خلوت در شرق متفاوت است. خلاصه شدن به یک سطح تخت و یکنواخت به معنای ایجاز ساختاری در جریانهای آغازین هنر مدرن، در هنر غرب و به ویژه نقاشی [مخصوصاً در آثار اکسپرسیونیسم انتزاعی] قابل مشاهده است. در نقد آثار تعدادی از نقاشان مدرن غربی، که داری فضای یکنواخت و تخت در آثارشان

¹ (اساس هنر مینیمال: خلاصه گرایی در فرم و تأکید بر محتوا در نقاشی و تندیس سازی است و پیش از آنکه به احساسات شخصی و بیان آنها علاقمند باشد سعی دارد از قوانین فیزیک، ریاضی، طراحی صنعتی، استعاره و نشانه در خلق آثار استفاده کند(ریاضی؛ 1391: 136)

هستند. تعبیری شبه عرفانی، بکار می رود، اما این نقدها به منزله یکی بودن تفکر آنان با تفکر شرقی نیست. چرا که اکثر این هنرمندان که بیشتر در اکسپرسیونیسم انتزاعی قرار می گیرند، سرانجامشان به خودکشی می انجامد. یعنی به نوعی نیست انگاری و فرار از هستی رسیده اند. در حالی که اندیشه شرقی و اسلامی برای هیچ فضایی تعبیر نیست انگارانه نداشته، خود کشی را حرام دانسته و با اشتیاق مرگ را نیز می پذیرد. چرا که اعتقادش بر این است که حقیقت جهان در آن سو می باشد، در آن سوی خلایی که ما را از آن خبری نیست. غریبها عباراتی شبیه به شرقیها بکار می برند، ولی در واقع، بوی شرقی ندارند. در کتاب انسان و سمبولهایش نوشته‌ی دکتر کارل گوستاو یونگ، آمده است: دکی ریکو که تحت تأثیر فلسفه‌ی نیچه و شوپنهاور قرار داشت می نویسد: «نیچه و شوپنهاور نخستین کسانی بودند که معنای عدم وجود مفهوم زندگی را آموزش دادند و نشان دادند چگونه این عدم وجود مفهوم می تواند تبدیل به هنر گردد. تھی وحشتناکی که آنها کشف کردند همان زیبایی خلوت و بی روح ماده است». کاندینسکی بی آنکه به نیچه اشاره کند در رساله‌ی خود بنام "درباره عنصر معنوی در هنر" می نویسد: «آسمان تھیست، خدا مرده است». چنین جمله‌ای ممکن است نفرت انگیز بنماید، اما تازگی ندارد. انگاره‌ی مرگ خدا و پی آمد گریز ناپذیر آن یعنی تھی متافیزیکی ذهن بسیاری از شاعران قرن نوزدهم فرانسه و آلمان را به خود مشغول کرده بود. این تحول طولانی سرانجام در قرن بیستم از پرده برون افتاد و به بحث کشیده شد و خود را در هنر نمایان ساخت. یونگ هم متوجه گردید که پدیده‌ی مرموز و غریب مرگ خدا حقیقت روانی دوران ماست. او در سال 1937 نوشت: «می دانم و آنچه را که بیان می کنم مردمان بیشماری نیز می دانند که دوران ناپدید شدن و مرگ خداست».

فرق عمده‌ی هنر غربی و بالخصوص هنری که در پایان قرون وسطی ظاهر شد و هنر آسیایی در اختلاف صورتها و نحوه‌ی ترکیب نیست بلکه در اختلاف دید از حقیقت، انواع گوناگون و تفاوت بین تمدن‌ها، بسته به بینش ویژه و برداشت خاص و باوری، که هر تمدن، از تجربه ازلای داشت، بوجود آمده است: در هنر چینی به صورت خلأ همه جا گیر، در هنر مقدس مسیحیت به صورت تاریکی و سکوت که در زیر سایه های فاخر ستون های گوتیک، حالت شکوه هیبت انگیز القا می کرد و در هنر ایران به صورت نمود بی بود صور مظاهر تخیلی است. به صورت کلی می توان گفت: بینش غرب، اصالت را به عناصر موجود در فضا، شرق دور اصالت را به فضای خلوت داده و در تفکر اسلامی به تعادل پُر و تھی (وجود و عدم) معتقداند.

در این پایان نامه با مفاهیمی همچون: خلأ، خلوت، جلوت، خالی، تھی، وجود، عدم، هستی، نیستی، فضای منفی، ایجاز ساختاری، فضای مثبت، گرایش به سادگی و موجز گرایی، مواجه خواهیم شد در مصاحبه‌های که با صاحب نظران و نقاشان درباره فضای خلوت صورت گرفته، واژه های متفاوتی در مورد فضای خلوت بکار رفته است. بعضی از هنرمندان فضای خلوت را، فقط با لغات فارسی مانند پُر و تھی معنا می کنند و بعضی دیگر نیز با واژه هایی مانند فضای منفی در زمینه‌ی مفهوم فضای خلوت مخالف هستند. در واقع واژه فضای منفی، در تجزیه و تحلیل آثار هنرمندان، توسط منتقدین بکار می رود. همچنانکه سید حسن

نصر در مقاله‌ای با عنوان اهمیت خلأ در هنر اسلامی، می‌گوید: «فضا [در معماری اسلامی] به واسطه شیء مثبت تعیین نمی‌شود، بلکه از طریق غیبت و فقدان جسمانیت یا مادیت تعیین می‌شود. این نیز جنبه دیگری از خلأ است و اگر بخواهیم اصطلاح بهتری به کار بریم، می‌توان آن را فضای منفی نامید». لذا برای تفهیم بهتر مفهوم خلوت و درک درستی یا نادرستی تعابیر دیگری که منتقدین در این مورد بکار می‌برند، لازم دانستیم از تمامی لغات و تعبیرها در مصاحبه استفاده نماییم. در هنر مدرن غرب نیز همچنانکه ذکر شد، گرایش بارزی به سمت خلاصه شدن به یک سطح تخت به معنای ایجاز ساختاری، با پیش زمینه متفاوت از تلقی شرقی، بوجود آمده است. به این دلیل لازم است، نقاشی غرب را نیز، همراه با شرق دور در این جایگاه بررسی کنیم.

این پژوهش با هدف شناخت بهتر ویژگی‌های فضای خلوت و گرایش به سادگی، دلایل و انگیزهای بروز فضای خلوت در نقاشی شرق، غرب و ایرانی اسلامی بویژه نقاشی معاصر ایران و همچنین تاثیر بسیار مثبت و قابل تأمل این رویکرد در آثار عده ای از نقاشان مطرح معاصر، انجام شده است. لذا فصل اول به بررسی مفهوم خلوت در فلسفه و نقاشی شرق دور پرداخته است. فصل دوم به بررسی این موضوع در آثار نقاشان غرب اختصاص داده شده است. فصل سوم مفهوم خلوت در نقاشی ایران «در سه حوزه: 1- اهمیت خلأ در هنر اسلامی 2- وجود و عدم (تعبیر عرفانی از هستی و نیستی) 3- بررسی مختصر تاریخچه فضا سازی خلوت در نقاشی ایران 4- فضا سازی خلوت در آثار نقاشان معاصر ایران، بررسی آثار بیست و سه نقاش معاصر ایران». فصل چهارم: مصاحبه با یازده هنرمند و صاحب نظر با طرح پرسش‌هایی در این موضوع. و در نهایت جمع بندی مطالب با نقد و بررسی نظرات مصاحبه شونده‌گان و رسیدن به نتیجه گیری نهایی.

پیشینه تحقیق در مورد فضای خلوت در شرق دور به سالهای قبل می‌رسد. اما بررسی فضای خلوت و گرایش به سادگی در آثار نقاشان معاصر ایران تا کنون انجام نگرفته است. لذا این تحقیق می‌تواند ضمن شناخت بهتر، به گرایش بیشتر هنرمندان به این فضا کمک کند.

انتخاب جامعه آماری این پژوهش به صورت غیر احتمالی (هدفمند) صورت گرفته است و از این میان نقاشانی که در بیشتر آثار خود از فضا سازی خلوت استفاده نموده و یا در اواخر دوره کاری یا در تعداد محدودی از آثار خود به این فضا سازی گرایش پیدا کرده اند، گزینش شده اند. ممکن است انتخاب چنین جامعه آماری در این پژوهش، انتقاداتی را به دنبال داشته باشد. از جمله این که، چرا هنرمندانی که در این نمونه‌گیری قرار گرفته اند در زمره کسانی نیستند که تمامی دوران کاری خود را به فضا سازی خلوت اختصاص داده باشند؟ با توجه به این که نقاشان معاصر برای رسیدن به فضای شخصی خود تجربیات متنوعی را پشت سر گذاشته و در هر دوره ای از زندگی خود حس و حال خاصی داشته اند، لذا هنرمندی وجود ندارد که از همان آغاز، بدون هیچ تغییری و به صورت مستمر به فضا سازی خلوت روی آورده باشد.